Ранком Ваня вставав о восьмій годині, умивався, цілував тата й маму і сідав пити чай. Все це він робив похапцем, того що ранком було найбільше діла. Перш усього треба було побігти на город подивитись, чи не поспів той баклажок, котрий вже вчора почав червоніти. Треба було повиполювати траву на грядках, де були посаджені квітки. Потім тихенько, так, щоб ніхто не бачив, вирватись з двору й побігти в степ до рівчака. Там, далеко від людей, у Вані був свій власний городець: весною він посадив там баклажків і одну огудину кавунів, але й з цим маленьким баштаном було досить клопоту: тричі на тиждень треба було непомітно брати туди пляшку з водою й поливати.

Взагалі до тієї пори, поки поспіє городина і її можна буде зірвати й з’їсти, Ваня мусив триматись напружено; нікому з товаришів не можна було казати про свій город, бо товариші з заздрощів зіпсували б усе. А як хотілось похвалитись своєю працею! Як хотілось побачити заздрісні погляди! Але цієї втіхи дозволити собі було не можна.

Щоб усунути від себе спокусу, Ваня навіть рідше став гуляти з товаришами, а здебільшого сидів у кімнаті й будував з кубиків залізницю.

Випивши чаю, Ваня вийшов на подвір’я. Там він подивився на кабанця, котрого йому подарувала мама. Кабанець був зовсім рудий, і на його сходились дивитись усі сусіди, бо він був якогось надзвичайного кольору. Ваня дуже втішався, що цей надзвичайний кабанець належить йому, й дуже шанував його. Взявши паличку, Ваня просунув її у щілину хлівця й почав обережно чухати кабанця за вухом. Кабанець, зрозумівши ласку, вивернувся догори черевом і захрюкав з раювання. Покінчивши з кабанцем, Ваня пішов подивитись на баклажок; той дійсно почервонів, але тільки з одного боку. Ваня зірвав його, боячись, щоб не склювали кури, і поклав достигати на хлів. Трави на грядках було мало, й Ваня постановив виполоти її завтра.

Тепер залишилось саме головне — крадькома проскочити до рівчака на власний город.

На вулиці нікого з товаришів не було; Ваня швиденько побіг на гору й спустився в долину. Тепер він ішов тихо, плутаючись у високій траві. Із трави роєм вискакували коники і з шелестом розлітались на всі боки. Десь звисока лилась пісня жайворонка — весела, потужна й легка. Спереду й з боків аж до обрію широко розгорнувся степ, одноманітний і безкрайній.

Ваня боявся степу. Він був такий похмурий І мовчазний, що якби не співи жайворонка та стрекотіння коників, то Ваня, може б, ніколи й не ходив по ньому. З-під ніг густим туманом піднімались пахощі чебрецю — важкі й лоскотливі. Вони змішувались з гарячими проміннями сонця й наповняли голову солодкими хвилями близького, пожаданого сну. Трава на степу була не зелена, а жовто-сіра, немов хто злий висмоктав із неї соки життя й залишив тільки нікчемні стеблини.

Ваня йшов у глиб степу. Тут не було жодних шляхів і стежок, того що сюди не їздили й не ходили. Рівчак був далеко, його проривала дощова вода, й з кожним роком він робився глибшим і страшнішим. Серед рівного степу він зненацька крутими прірвами спадав униз, жовтіючи своїми глиняними стінками. Немов навмисно був вирваний шматок степу, щоб показати, що всередині степ жовтіший, ніж на поверхні.

Рівчак вився по степу, вихоплюючи то тут, то там величезні грудки, але скрізь був крутий, жовтий і глибокий.

Коли Ваня в перший раз побачив рівчак, то довго, здригаючись від жаху, дивився на його страшно мовчазного й загадково таємного. Вані здавалось, що це розступилась земля й чекає, щоб хтось заліз у її глибочінь. Тоді поволі, з упертою рішучістю, почнуть сходитись стінки рівчака й, не дивлячись на божевільні крики й шалену метушню, задушать свою необачну офіру й знову розійдуться, щоб манити людей.

Спускаючись туди в перший раз, Ваня зробив крок і чекав кілька часу, чи не почнуть і справді сходитись стінки рівчака, й тільки переконавшись, що цього не буде, й заспокоївшись, зробив другий крок.

Ваня почав обережно спускатись з кручі; суха глина сунулась з-під його ніг, і, щоб не покотитись униз, він хапався за колючі кущі дерези — єдиної рослини, що зеленіла на боках рівчака. На дні рівчака яскраво палали сонячні проміння, відбиваючись від жовтих стін його. Всю вогкість висмоктало сонце із глини, й сухе повітря, наповнене гірким глиняним пилом, дряпало в горлянці за кожним подихом; від цього червоніло перед очима; хотілось висунути язика й задихати швидко роззявленим ротом, як це роблять собаки.

В однім місці рівчак вужчав, прохід заступили кілька дерев, що невідомо як жили в таких несприятливих умовах. Цей прохід був найстрашнішим місцем рівчака, й Ваня недурно боявся його. Одного разу, пролізаючи крізь хваткі галузі дерев, Ваня зачепився за сучок краєм сорочки. Коли він оглянувся назад, то побачив між сплутаним гіллям незграбні контури чогось великого й сірого. Зрозумівши, що це людожер схопив його за сорочку й не пускає, щоб з’їсти, Ваня несамовито закричав,— і цей покрик голосною луною покотився по рівчаку,— а потім рвонувся й побіг, залишаючи на сучку шматок сорочки. Заходячись від диких покриків, котрі похмуро підхоплював рівчак, не озираючись на боки і тільки чуючи, що ззаду тупотить щось важке, він упав на розсипчасту землю, бився об неї головою, дряпав її руками з передсмертного жаху.

Заспокоївшись трохи, Ваня спробував було лізти наверх, але потім передумав, знайшов ціпок, ліг на землю й поплазував до дерев.

Орлиним поглядом вдивлявся він у їх гущину, зробив шалений скок і кинувся з високо піднятим ціпком у сплутане гілля, але там уже нікого не було. Тоді Ваня сів і тихенько засміявся від радості,— людожер утік, людожер злякався!

Після такої несподіваної зустрічі з людожером Ваня довго гадав про те, чи не краще буде йти степом трохи далі й обминати страшний вузький прохід; думка про людожера була лячна й приваблююча, й міцним магнітом тягли Ваню в рівчак ті таємниці, котрі ретельно ховались між його жовтими сипучими стінами.

Як тільки знову підійшов Ваня до рівчака, то його владно потягло спуститись у попередньому ж місці. Коли він знову наблизився до дерев, то не почував нічого, крім пекельного холоду. Захололи руки й ноги, на голові лежало щось важке й душило її, серце ледве билось; блідість, як у мертвяка, покрила його обличчя, зі стуленими кулаками поліз він у гущину, не боронячись від гілляк, котрі дряпали обличчя. По той бік проходу Ваня реготав і плакав.

Трохи далі від страшного місця на жовтизні глини звертав на себе увагу клаптик чорної землі. Тут, ретельно обгороджені паличками, зеленіли два кущики баклажків і огудина кавуна. Ваня випростав одну з паличок, що похилилась. Все було до ладу, як слід.

Ідучи сюди, Ваня кожного разу боявся побачити чиї-небудь сліди, крім своїх. Тоді не тільки загинув би його город, але й сам рівчак загубив би свою таємність і привабливість. Ваня вважав рівчак своїм власним з того менту, коли прогнав звідціль людожера. Одного разу Ваня рішуче наказав рівчакові, щоб той нікого не пускав на своє дно, а хто б осмілився спуститись, щоб душив того своїми стінами. І рівчак мовчки вислухав наказ, а Ваня в цім мовчанні почув ніби урочисту обіцянку-присягу.

Вертаючись додому, Ваня зустрів одного з товаришів — Митьку, котрого він не любив. Не любив за те, що Митька був сильніший за нього, й ще за те, що Митька завше знаходив де-небудь у лісі шовковицю або дику грушу й показував свою знахідку тільки тоді, як давали йому кілька копійок.

Тепер Митька бігав по вулиці верхи на великій палиці з батогом у руках, і по його радісному широкому обличчю Ваня побачив, що той знову щось знайшов.

— Здоров,— гукнув Митька. — Де був?

— Гуляв.

— А ти знаєш, що я знайшов? Я знайшов у лісі диню. Хрест-і-Бог, справжня диня. Вже жовтіє.

Справа ставала цікавою.

— Покажи,— запобігливо попрохав Ваня.

Митька скрутив дулю.

— А ось не хочеш? Сам з’їм. Здорова диня.

Митя весело зареготав і підстрибнув на своїй коняці, а Вані захотілось ударити його. Але Митька кинув сміятись і, підійшовши близько до Вані, прошепотів йому на вухо:

— Я знаю, де Жучок.

Ваня аж похитнувся.

— Брешеш! Де?

— Еге! Так і скажу. Дай свій чорненький пістолетик, тоді й скажу. Інакше й не проси.

Митька хльоснув батогом, сіпнув палицю й пострибав по вулиці, збиваючи ногами хмару пилу. Ваня постояв трохи на місці, а потім помаленьку пішов додому. Він був злий на Митьку, й йому не вірилось, щоб той знав, де Жучок.

Ваниного Жучка покусав скажений собака, і його вбили. Перед тим, як убити, Жучка прив’язали на подвір’ї на шворці й так держали два дні, щоб запевнитись, що він дійсно сказився.

Перший день Жучок поводився спокійно й тільки іноді починав голосно брехати, показуючи незадоволення з свого становища. Вані було заборонено підходити до собаки, й він здалеку дивився на його, не розуміючи, чого це Жучка прив’язали й до його не можна підійти й погратись, як колись. Коли ж Ваня виносив йому хліба, то Жучок хапав шматок на льоту, крутив хвостиком і скавучав.

На другий день Жучок не той став. Очі його наллялись кров’ю, зробились лютими й великими, й він хрипуче брехав і рвався зі шворки. Потім він підібрав під себе хвоста, підвів голову й завив спершу тихо й жалібно, а потім дико, нестримано, голосно. Ваня хотів заспокоїти його й виніс хліба. Жучок кинувся на хліб так, як кидається собака на шпурнутий на неї камінь, почав гризти хліб, розкидаючи його на всі боки і не перестаючи хрипіти й вити.

— Жучок, Жучок,— покликав собаку Ваня.

Жучок простяг до його голову й затуманеними очима подивився. В цім мовби невидючім погляді, в очах червоних і нетямущих, у розтуленім роті, з котрого текла слина, Ваня побачив те, що зветься скажениною. Ваня не знав і не розумів, що то воно є, але зразу серцем відчув, що то сила уперта й руйнуюча, і йому зробилось боязко. Він побіг до матері й промовив:

— Мамо, мамо, як Жучок дивиться...

Ваню випровадили гуляти, а Жучка застрелили й невідомо куди затягли. Ваня плакав, прохав показати Жучка, але його запевнили, що той зірвався з мотузка й забіг. Ваня повірив і заспокоївся.

А тепер Митька каже, що знає, де Жучок. Правда, він візьме за те, що покаже, й біленького пістолика, трохи попсованого, але то не шкода. Ну, й на Жучка дуже кортіло подивитись. Після обіду Ваня взяв біленького пістолика, довго дивився на нього й думав. Почав було будувати залізницю, але справа не пішла гаразд. Тоді Ваня покликав Митьку й сказав:

— За цей пістолик покажи, де Жучок.

Митька покрутив пістолика в руках.

— Поганий, але однаково. Мати твоя не буде за нього питати?

— Я скажу, що загубив.

— Добре. Ну, ходім.

— Куди?

— У ліс. Він там.

— Що ж він там робить?

— Як що? — засміявся Митька. — Він же вбитий. Лежить.

Серце Вані застукотіло й на очі набігли сльози, але він нічого не сказав. Вони пішли.

Ліс був великий і густий. Хто входив у нього, той зразу потрапляв ніби в інший світ. За стіною дерев по один бік було життя, сонце, день, а по другий — смерть, холодний вечір. Тхнуло вогкою землею й рослинністю; ноги шаруділи по сіро-жовтому торішньому листі й хрустіло сухе, додолу поспадале галуззя; дерева мовчазно підносили догори свої сірі стовбури, вкриті плісінню й мохом. Відкілясь неслось стрекотіння й дзижчання невидимих істот, що жили в лісі; це одноманітне стрекотіння й співи далеких пташок не порушали тиші, котра одвічно панувала в лісі, а навпаки, додавали їй чогось закінченого, робили гармонійною.

Зверху, в темній гущавині сплетених в поцілунку верховіть, крізь котру не проходило світло найяснішого дня, бриніли співи самого лісу — сумні, як горе. Ці співи кликали до чогось величного й дивовижного, тільки не знати до чого. І скільки б не слухав — не почуєш, скільки б не благав — не вблагаєш: не скаже ліс, до чого кличуть його співи — чарівні, як радощі.

Митька й Ваня взялись за руки.

— Мені боязно,— промовив Ваня. — Чого він шумить?

— Ліс? Правда, чого він шумить?

Обидва замислились і спинились.

— Я думаю, того, що йому боляче,— сказав Ваня.

— Мабуть. Ну, ходім швидше.

Вони дійшли до багновища. Ноги по кісточки грузли у липкому, холодному болоті, а повітря було таке важке, пройняте цвіллю рослин й пахощами яскравих болотяних квіток, що дихати було неприємно й тяжко. Тут, коло шелестуна-очерету, на потолоченій пухкій траві лежав Жучок. На боці в його, на тих місцях, куди влучив дріб, червоніла

невеликими грудочками засохла кров. Над розпанаханим боком з неприємним гострим дзижчанням вилися зеленувато-золоті мухи, налякані появою двох страшних і незрозумілих для них істот. Потім мухи заспокоїлись, знову посідали на Жучка й почали бігати по крові, спиняючись то тут, то там, де траплялись смачні місця.

Очі в Жучка були заплющені, й він помаленьку, майже непомітно ніби дихав. Ваня одразу ж побачив, як ритмічно похитався його бік, вкритий мухами.

— Він дихає! — скрикнув Ваня.

— Справді,— прошепотів Митька. — А я раніш не помітив. Він ще живий.

Вони стояли, не знаючи, що роботи.

— Знаєш що? — сказав Митька похмуро. — Давай доб’ємо його, щоб не мучився...

— Як доб’ємо? — спитав Ваня. — З пістолика не можна, бо він не вбиває.

— Не з пістолика... Просто камінням або кийками.

— Давай,— відповів Ваня й затремтів.

Побігли збирати каміння й натягли їх цілу купу. Першим кинув камінь Митька. Камінь важко й придушено вдарився об бік Жучка, сполохнувши мух; у багновищі заплигали жаби. Потім шпурнув камінь Ваня й не влучив. Камінь плюснувся об землю, й навкруги полетіли грудки сірого, рідкого болота.

Ваня ніби образився й, схопивши в руки скільки можна було камінців, підбіг до Жучка й на відстані кроку почав озвіріло бити його в голову, бік, живіт. Слідком за Ванею підбіг і Митька, й удвох вони шпурляли важке каміння, важко одсапуючи, не пам’ятаючи нічого й не почуваючи іншого бажання, крім бажання влучити в Жучка й добити його. Обличчя в них стали довгасті й поблідли; іноді на їх проблискувало шаленство, а в широко розплющених очах світилось щось тупе й дике. Коли не стало каміння, в їх руках з’явились товсті киї, й ці киї лягали на Жучка з одривчастим, задушеним ляскотом. У Митьки злетів з голови кашкет, і розтріпане волосся при кожнім замаху києм підіймалось догори; в ці менти Митька був страшний.

Били доти, поки із тремтячих рук не повипадали киї. Гостре незадоволення від того, що ще хотілось бити, а сили вже не було, й невідоме їм доти захоплююче обурення опанувало ними. Ваня вже харчав від притоми, задихувався й ледве стояв на ногах; Митька тільки одсапував ї раз по раз ковтав слину. Вони подивились один на одного й по невисловленій згоді зробили рух до Жучка, щоб схопити його, рвати на шматки, видерти очі й язика, кусати його тіло зубами, але, глянувши на Жучка, спинились. Жучка не було: замість його лежав безформений рудо-сірий шматок м’яса.

— А-а-а-а... — несамовито заверещав Ваня й подався навтьоки.

Слідом за ним побіг і Митька. Чіпляючись за гілля, спотикаючись і знову підводячись, бігли вони, простягнувши вперед руки, щоб не вдаритись об стовбур якогось дерева, того що перед очима їх маячили чорнуваті плями й крапки.

На узліссі вони спинились і спочивали кілька хвилин, не кажучи й слова. Потім поволі пішли додому. Коло дому Ваня не своїм голосом сказав:

— Нікому... не кажи.

Митька хитнув головою й, діставши з кишені пістолика, подав Вані.

— На назад... не треба...

Ваня взяв пістолика і не здивувався, що Митька віддав його назад.

Вдома Ваня ліг на ліжко й заховав голову в подушку.

Він почував, що було зроблено щось негарне. Це мучило його, тягуче смоктало, й він не втримався й заплакав. Заплакав і злякався, що хтось прийде сюди й побачить його сльози та й неодмінно вгадає, що робив він за півгодини перед цим. Ваня перестав плакати і, схопивши подушку обома руками, лежав тихенько, притулившись до стінки, щоб його ніхто не помітив. Але всередині в нього переверталась важкими клубками чорна туга й надушувала на тендітні груди маленької людини. Вані захотілось кудись серед чужі люди, щоб ці люди думали, що він гарний, добрий хлопчик. Потім стало жалко чогось такого, що немовби уже розбите було, розтоптане й чого ніяк не можна вернути. Ця жалість, переплітаючись і змішуючись з невиявленим жахом перед заслуженою карою, стиснула до болю груди, й Ваня заридав голосно, з великими перервами між хлипанням.

— О-о-о-о! — тягнув Ваня все голосніше та голосніше.

— У-у-у-у! — мало не харчав він, стихаючи, аж поки й зовсім затихав, ніби заспокоювався. Через мить такого непевного спокою він знову починав голосити, різких верескливих нот сягаючи, й знову затихав. Сліз не було, й тому-то Вані робилось все важче й важче, немовби на груди з кожною хвилиною накладалась нова вага. В своїм риданні Ваня мовби хотів вилити свій сум, сум серця, яке почувало, що зроблено те, чого робити не треба, а замість того цей сум побільшувався, обплутував Ваню, як туман невблаганний, густий і непрозорий.

— О-о-о-о! — стогнав Ваня, і в цім стогнанні вже не було дитячого плачу. Це був крик матері, що бачить, як катують її дитину, це було зітхання людини напередодні смерті.

Прибігла мати й стара нянька, почали заспокоювати його, розпитуючи, що з ним сталось.

— Ваничко, Ваничко, дитино моя, що з тобою?

Ваня тільки здригнувся, тулячись до подушки. Йому соромно було показати своє обличчя, бо здавалось, що на обличчі написано все й усі прочитають те, що Ваня сам уже ховав від себе у темній глибині душі.

— Я бігав і впав... ударився дуже... боляче... — проказав він з перервами, немов гикаючи.

— Що ж ти забив?

— Коліно... аж ось...

Мама нахилилась і поцілувала забите коліно. Ваня притулився до її грудей.

— Мамочко, ти мене любиш?

— Люблю, дитинко моя... рибонько...

Після пригоди з Жучком Ваня став задумливим і замкненим. До товаришів він майже не виходив і весь час сидів у кімнаті й будував з кубиків залізницю. Учився він ретельно, добре пильнував лекції, але у всіх вчинках його почала проглядувати неуважливість, ніби він завше гадав не про те, що робив. Полюбив він також страшні казки і слухав їх з таким виглядом, немовби хотів знайти відповідь на якесь питання. Мати,

звичайно, звернула увагу на зміну в вдачі сина й навіть розмовляла про це з батьком. Але батько з’ясував це по-своєму: Ваня нарешті зрозумів, що йому, синові власника такого великого хутора, не личить водитись з майбутніми кучерами та льокеями. Цьому треба було тільки радіти. А що Ваня стає задумливий, то це теж гарно,— може, з нього вийде вчений або письменник. Мати заспокоїлась, і Вані дали спокій.

Думку про рівчак, де був його город, Ваня гнав від себе й перестав туди ходити. Він неохоче і рідко виходив з кімнати і уникав залишатись на самоті. Навіть коли будував він залізницю, то коло його мусила сидіти нянька, бабуся Ганна, котра колись гляділа його, а тепер просто жила в них, плела рукавиці й дерла пір’я. Коли Вані обридала залізниця, він сідав коло бабусі Ганни, брав її за руку й питав:

— Розкажи про розбійників...

— Еч, який! Про розбійників йому! Не знаю я про розбійників. Розбійники погані люди, і будуть вони на тім світі у пеклі мучитись.

— Бабусю, а хто ще в пеклі буде?

— Хто не слухається, хто б’ється, хто лається...

Ваня слухав, тулячись до бабусі.

— І будуть вони там у казанах в смолі кипіти, і будуть їх чорти, прости господи, залізними виделками штрикати й за язики вішати. О господи, прости наші прегрішення!

Бабуся позіхала й хрестила рота.

— Бабусю, а Жучка у рай пустять? — спитав одного разу Ваня.

— Якого Жучка? Того, що у нас був? То ж собака, нечиста тварина, хіба ж їй можна в рай? Гріх так казати, Ваню, ох, покарає тебе Бог.

— А де ж він буде? —допитувався Ваня.

— Як де? Нігде. Здох, і край.

Але не такі картини малював собі Ваня. Він ясно бачив, як Жучок бігає по зеленому райському саду, здоровий, чорненький, радісно гавкає, а праведники й святі божі кидають йому хліба і м’яса. Навіть сам Бог, старенький і сивенький, з довгою бородою й вусами, як у сторожа Юхима, посміхається й гладе Жучка по шиї. І весело-весело живеться там Жучкові.

Ось інший малюнок пропливає перед очима Вані. У великій сірій кімнаті, де тхне смаженим і горілим, на залізній сковороді печуться він і Митька. Це дуже боляче. Чорні волохаті чорти перекидають їх загостреними дрючками, потім кидають у киплячу смолу, а вони кричать і корчаться від болю. Іноді сюди заходить Мати Божа й полегшує муки всім грішникам; а коли доходить вона до їх, то каже:

— Це ті хлопчики, що мучили Жучка й убили його? Не хочу я допомогти їм. Хай мучаться без кінця-краю...

А вони прохають, плачуть, падають навколішки.

— Мамо, мамо, ти мене любиш? — питав Ваня.

— Люблю, люблю дуже. А що таке?

— Посидь коло мене, поки я засну.

Мама сідала коло нього, гладила по голові, а іноді міцно цілувала.

— Мамо, скажи, є пекло?

— Є, дитинко моя, там грішники...

— Я не хочу, щоб було пекло... Мамо, скажи, що пекла немає.

— Ні, воно є, але для тебе воно не страшне: ти гарний, слухняний, мій синочку.

— А Бог добрий?

— Добрий, дуже добрий, мій голубе. Ти ж кожного дня й вечора молишся йому, йому треба молитись.

Ваня заспокоювався, але заснути все-таки не міг. Останніми вечорами Вані здавалось, що в перемежок між ліжком і стіною просовувались чиїсь лапи й шкрябали стінку, немов якась звірюка хотіла видряпатись з підлоги на ліжко. Ваня від жаху сунувся до краю ліжка, ледве не надаючи додолу. Ранком він хотів присунути ліжко щільніш до стінки, але побачив, що вільного місця там не було й ліжко стояло, зовсім присунуте до стінки.

"Куди ж тут можна лапу просунути?" — дивувався Ваня й довго думав над цим, але ні матері, ні бабусі не сказав нічого. Тоді він почав прохати маму, щоб сиділа коло нього, поки він засне. Перший вечір, коли сиділа мама, ніхто не шкріб під ліжком, а на другий Ваня знову почув шарудіння й клацання зубів. Він стиснув материну руку й, важко дихаючи, спитав:

— Мамо, ти нічого не чуєш?

— Ні, синочку, а що таке?

— Нічого... А скажи, тут вовків не буває?

— Ні, не буває. Вони живуть далеко-далеко. Спи, спи.

Ваня раніш думав, що це вовк забігає ввечері до кімнати й хоче його вкрасти, як украв він одну дівчинку, про що розказувала бабуся. А раз вовків тут не може бути, то це, виходить, Жучок хоче вкусити його за те, що Ваня бив його. Думка про це гострими колючками шпигала дитячий мозок, захоплювала віддих й холодила тіло. Вже засипаючи, Ваня щулився від жаху й бурмотів:

— Жучок... прости... не кусай...

Згодом вдень Ваня зовсім не згадував про Жучка, сміявся, гуляв з товаришами і вже подумував про те, що пора відвідати свій город, але коли наближався вечір, то щось ніби відгонило від нього веселощі і сміх, і він починав сумувати; коли ж світом опановувала темрява, то кожний шелест глибоко турбував Ваню. З неприємним і банним почуттям Ваня лягав спати, і, хоч коло нього сиділа мама або бабуся, він знав, що з’являться з-під ліжка чорні лапи й почується клацання зубів. Він чекав їх появи з напруженням, завмираючим серцем і важкою головою. І коли починалось уперте шкрябання пазурами по стінці, Ваня почував якесь страшне задоволення, бо гадав, що інакше й бути не може й Жучок неодмінно мусить помститись.

Вані дуже хотілось піти в ліс подивитись на Жучка й, може, помиритись з ним. Він уже кілька разів підходив до мовчазної стіни лісу, але зайти туди не здолав. Йому було соромно дерев, котрі бачили, як він бив Жучка києм і камінням; здавалось, що коли він підійде до того місця, де лежав Жучок, то верби, що схилились над драговиною, прогомонять:

— Одійди, поганий хлопче! Геть звідціль. Твоє місце в пеклі.

І ці слова підхоплять пташки в своїх співах, ліс у своїм шепотінні й очерет у своїм шелесті.

Одного разу, блукаючи на узліссі, Ваня з тремтячим серцем і затуманеною головою ввійшов у ліс. Там, як і попереду, було напівтемно, придушено й холоднувато. Крадькома поза деревами обережно йшов Ваня до багновища, і ще здалеку в ніс йому вдарив неприємний дух дохлятини. На місці Жучка був уже не сіро-жовтуватий шматок м’яса, а важко тхнув чорний обгризок. Ваня спершу не помітив його серед купи каміння, але підійшовши ближче, злякав з його рій мух і ватагу чорних жуків з довгими швидкими ногами.

Ваня довго стояв і дивився, як заспокоєні мухи й жуки доїдали тіло Жучка, і вже не помічав того гнилого, занудливого духу дохлятини, котрий наповняв повітря. І думав він про те, що вже нічого не може зробити для Жучка, а хотілось зробити щось і цим "щось" спокутувати свій гріх. Хотілось, щоб зараз із гущавини очерету вийшов чарівник з золотим костуром і сказав:

— Ваню, хочеш, я тебе з’їм, а зате Жучок буде жити?

Ваня відповів би без вагання:

— Їж швидше...

Але чарівник не виходив. Хотілось, щоб з неба злетів добрий янгол і щоб на руках його був Жучок, веселий і повненький. Хотілось, щоб Жучок сказав:

— Ваню, я на тебе не серджусь.

Але нікого, нікого не було. Небо було чисте, як світло; одноманітно гудів джміль над червоною квіткою.

Тоді серед товстої зеленої трави з довгим подихом упала навколішки семилітня людина, грузнучи в слизькім, холоднім болоті й схиливши голову та простягнувши руки до неба, проказала:

— Жучок, рідний! Я знаю, ти в раю, тобі там гарно... прости мене... скажи, що простив...

Відповіді не було.

"Не хоче... не прощає... так мені й треба",— миготіло у Ваниній голові, й він поволі підвівся.

Тиха банність засмоктала усередині. Тепер Ваня зовсім певен був, що Жучок помститься. Збираючись іти додому, Ваня ще раз наблизився до чорного м’яса, й знову з сердитим дзижчанням схопились мухи й з швидким шарудінням позсипались жуки. Ваня почав вдивлятись у брудний обгризок і думав про те, що це він винний в тому, що від Жучка залишилось таке гидке й погане.

— Жучок,— прошепотів він тихо.

У багновищі квакнула жаба, і ще з більшою ввічливістю захилитався очерет. Зненацька Ваня знову почув той могильно-тухлий дух дохлятини, котрий підіймався з-під ніг. Дихати було гидко, немов у груди вливали смердючі помиї. Злість, несподівана й владна, опанувала Ванею, й він з гарячими очима почав обурено топтати гниле м’ясо, що чвакало під ногами.

— Не боюсь тебе, ти клятий, не хочеш вибачити, ось тобі! — кричав Ваня й, скінчивши цю дику наругу, засміявся; сміх його луною пронісся над байдужим багновищем й завмер в очеретах.

— Не боюсь тебе,— переконано проказав Ваня й пішов додому.

Проходячи повз рудого кабанця, він спинився й довго чухав йому боки паличкою. Тут же він згадав про баклажок, котрий давно поклав достигати на хлів, і живо поліз туди, щоб достати його, але баклажок розклювали горобці; баклажків уже наспіло досить, і Ваня не дуже

розгнівався на злодійкуватих горобців. Вдома він просто прибіг до матері й, винувато посміхаючись, сказав:

— Мамочко, я бігав коло дряговини й упав, штани замастив. Не сердься, дай інші, я побіжу на вулицю гуляти.

Мама тихенько потягла його за вухо, але зразу ж дала йому нові штани, й через кілька часу Ваня вже плигав по вулиці верхи на розкішній коноплі, силкуючись випередити найкращих їздоків.

Ввечері Ваня рішуче заявив, щоб мама коло його більш не сиділа; й дійсно, вже ніхто не шкрябався по стіні. Ваня радісно шепотів:

— Ага, ага, злякався!

Вночі, коли всі спали, Ваня прокинувся від того, що хтось почав його душити. Він розплющив очі й побачив, що душила його мама. Ось вона схилилась над ним і однією рукою стискує йому горлянку.

— Чого... ти... душиш? — прохарчав Ваня.

Але він спросонку не розібрав, що сталося: то не мама, а гадюка обвилася круг шиї. Ваня хотів відкинути її, коли вже не гадюка, а Жучок схопив його за горлянку й гризе. Почуття від цього було тяжке й лоскотливе. Ваня схопив Жучка обома руками й, напружуючи всі сили, одірвав од горлянки.

— Що ж це таке, Жучок? — питає Ваня. — Жили ми з тобою гарно, я кожного дня виносив тобі хліба, кісток, а іноді й м’яса, а ти гризеш мене.

— А ти забув, як бив мене? — гарчить Жучок, і з очей в його сиплеться вогонь.

Ваня так і захолов і побачив, що з-під ліжка вилізає чорт з виделкою й насмішкувато шкірить зуби. За ним ще один... ще... їх багато! Всі чорні, гидкі й великі. Ваня, цокаючи зубами від холодного жаху, що охопив його льодовими руками, простяг уперед руку, щоб захищатись, але Жучок сплигнув з ліжка, побіг до дверей і сховався за ними; вкупі з ним сховалися й усі чорти.

Тут Ваня почув, що він мусить встати з ліжка й пробігти в ті двері, за котрими сховався Жучок з чортами; Ваня знав також, що всі вони вискочать з засідки, накинуться на нього, будуть кусати й штрикати виделками. Льодовий жах, від котрого німіли й тремтіли ноги, розростався, заволодівав усім Ванею, стискував груди в своїх міцних холодних обіймах і корчив руки. В голові стукотіло, немов зверху йшов густий кам’яний дощ. Ваня хотів крикнути, покликати на допомогу, але весь він був закутий у залізну клітку й йому не можна було рушити ні губами, ні язиком. Віддих завмер, серце спинилось, все тіло терпло, а по голові ще дужче били невидимі каміння. Ваня схопився й побіг... Коло дверей на нього навалилось щось темне, слизьке й холодне. Воно зовсім обхопило Ваню, стискувало його, залізало в рот, викликаючи огидну нудоту; він корчився, угинався, пручався руками й ногами, хрипів, бурмотів щось незрозуміле, рвався всім тілом, бився головою, а воно ще міцніш стискувало його... вже ніяк було поворушитись. Свідомість свого безсилля страшенно пригнічувала Ваню. Він почув, як завмирає в ньому життя, пручнувся з надприродною силою, скинув з себе слизьку істоту, поривчасто задихав і прокинувся.

В той же мент під ліжком почулось сердите шкряботіння й вперте клацання зубів. Ваня не своїм голосом вереснув і зомлів.

Березень, р. 1919, м. Павлоград